

מדרש נאה לחג הסוכות

תוֹדִיעֵנִי אֲרַח חַיִּים שְׁבַע שְׁמַחוֹת אֶת פְּנִיךָ נְעֻמוֹת בְּיָמֶיךָ נֶצַח: (תהלים טז יא).¹

תְּפִלָּה לְדוֹד שְׁמֵעָה ה' צָדֵק הַקְּשִׁיבָה רְנָתִי הַאֲזִינָה תְּפִלָּתִי בְּלֹא שְׁפָתִי מִרְמָה: מִלִּפְנֵיךָ מִשְׁפָּטִי יֵצֵא עֵינֶיךָ תַּחֲזִינָה מִיָּשָׁרִים: ... שְׁמִרְנִי כְּאִישׁוֹן בַּת עֵין בָּצֵל כְּנִפְיֶךָ תַּסְתִּירֵנִי: ... אֲנִי בְּצָדֵק אֶחְזָה פְּנִיךָ אֶשְׁבְּעָה בְּהַקִּיץ תִּמְנֶנֶתְךָ: (תהלים פרק יז).²

מדרש תהלים (בובר) מזמור יז³

"מלפניך משפטי יצא". ר' לוי אמר: אמר ליה הקב"ה לדוד: על חנם עשיתי לך סנהדרין? לך ודון לפניהם. אמר ליה דוד: ריבונו של עולם, כתבת בתורתך: "ושוחד לא תקח" (שמות כג ח), והן מתייראין ממני ליקח שוחד ולדונני.⁴ אבל אתה רצונך שתקח שוחד – "מלפניך משפטי יצא". ומנין שהקב"ה לוקח שוחד? שנאמר: "ושוחד מחיק רשע יקח" (משלי יז כג).⁵ ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה? תשובה ותפלה וצדקה. לפיכך כתיב: "מלפניך משפטי יצא". אמר הקב"ה: בני, עד ששערי תפילה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה. אבל משאני יושב בדין לעתיד לבוא, אני לוקח שוחד, שנאמר: "לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד" (משלי ו לה).⁶ לפיכך אמר דוד: "תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך" (תהלים טז יא) – אלו עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים.⁷

¹ זה הפסוק המסיים את פרק טז "מכתם לדוד" שאנו אומרים באזכרות והספרדים גם במוצאי שבת לפני תפילת ערבית. פרק שבו "החסידי הדבק בה' מביע את אושרו ושלווה נפשו ... ומודה לה' על חלקו הטוב", כדברי הסיכום לפרק בפירוש דעת מקרא. ראו שם פסוקים נוספים המביעים רגשות אלה: "ה' מִנֵּת חֶלְקִי וְכֹסֵי אֶתָּה תוֹמִיךָ גּוֹרְלִי: חֲבָלִים נָפְלוּ לִי בְּנַעֲמִים אֶף נִחַלְתָּ שְׁפָרָה עָלַי: ... שְׁוִיתִי ה' לִנְגְדִי תִמְדִּי כִּי מִיָּמִינִי בֵּל אֲמוֹט".

² פרק יז, ממנו הבאנו מספר פסוקים נבחרים מראשיתו, אמצעיתו וחתימתו, ממשיך את פרק טז. החלוקה לפרקים היא כידוע מאוחרת ונעשתה בידי הנוצרים והמדרש וודאי איננו כפוף לה. נראה להלן כיצד מתחברים פסוקים אלה לדרשה לסוכות, אולי דרשה לכל חגי חודש תשרי.

³ מדרש זה בנוי על בסיס מדרשים קדומים יותר, כמו ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא, חלקם נביא בהמשך (בהערות השוליים). העדפנו מדרש זה כי דווקא כמדרש מאוחר יותר הוא מעין אסופה של מדרשים רבים ויוצר מהם רצף קריאה מיוחד. לפיכך, מומלץ לקרוא אותו פעם ראשונה ברצף, ללא הערות השוליים. וכמובן לקרוא לפני כן את פרק יז (וטז) בתהלים שהם הבסיס המקראי. בקריאה שנייה, אפשר להתעכב על הערות השוליים.

⁴ "מלך לא דן ולא דנין אותו - אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד - דן ודנין אותו" (סנהדרין יט ע"א). ראו דברינו מלך לא דן ולא דנין אותו בפרשת שופטים. ובכל זאת, למרות שמלכי בית דוד דנים אותם, "הם מתייראים ממני ליקח שוחד ולדונני", אומר דוד, כי אין זה פשוט לשפוט מלך. "הם" כמובן הדיינים שמתיראים לשפוט את דוד (לפי דבריו). ממה נפשך, אם יחייבו אותו (וזה לא מה שדוד ייחל לו) הם מסתכנים. עימות בין הרשות המבצעת לשופטת אף פעם לא רצוי. ואם יזכו אותו (מה שדוד ייחל לו), תמיד יאמרו שקיבלו שוחד (או התייראו) ואז שוב הזיכוי אינו נחשב. בהמשך מדרש זה עצמו (תהלים יז) הפתרון פשוט יותר: "שנו רבותינו: המלך לא דן ולא דנין אותו. אמר ר' יוחנן: אמר דוד לפני הקב"ה: ריבונו של עולם אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך לדון את המלך, הדא הוא דכתיב מלפניך משפטי יצא". וזה מה שדוד באמת ביקש מהקב"ה.

⁵ ראו הפסוק המלא שם: "שחד מחיק רשע יקח להטות אַרְחוֹת מִשְׁפָּט". למרות שכפשוטו פסוק זה הוא שלילי ומדבר על הכסיל, ראו למשל פירוש מצודת דוד, מלבי"ם ורבינו יונה על הפסוק, רש"י מפרש אותו לחיוב, אולי בהשפעת המדרש, ואומר: "שוחד מחק רשע יקח – הקב"ה מקבל דברי הכנעה ופיוס מחק הרשעים, כלומר בסתר בינו לבינים: להטות ארחות משפט – להפוך דינו מרעה לטובה". ראו גם הפסוק במשלי כא יד: "מתן בַּסֶּתֶר יִכְפֶּה אֶף וְשִׁחַד בַּחֶק חֲמָה עֲזָה". ראו רש"י על הפסוק שם: "מתן בסתר צדקה: ושוחד בחק – אף זו צדקה. יכפה אף, חמה עזה". וכבר הצבענו במספר מקומות על כך שהתשובה היא בבחינת 'שוחד' לקב"ה. ראו דברינו שני פנים לתשובה ואולי יותר בשבת שובה. תמצות הדברים, בהערה הבאה.

⁶ כשהקב"ה נושא פנים ומוחל לאדם הוא כביכול לוקח שוחד! ראו ברכות כ ע"ב: "אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, כתוב בתורתך: אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד (דברים י יז) והלא אתה נושא פנים לישראל, דכתיב: ישא ה' פניו אליך (במדבר י כו). אמר להם: וכי לא אשא פנים לישראל? שכתבתי להם בתורה: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך (דברים ח י) והם מדקדקים על עצמם עד כזית ועד כביצה". בדברינו ברכת המזון. וכן בראש השנה יז ע"ב: "שאלה בלוריא הגיורת את רבן גמליאל: כתיב בתורתכם: אשר לא ישא פנים וכתוב: ישא ה' פניו אליך! נטפל לה רבי יוסי הכהן, אמר לה: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לאדם שנושה בחבירו מנה, וקבע לו זמן בפני המלך, ונשבע לו בחיי המלך. הגיע זמן ולא פרעו, בא לפייס את המלך. ואמר לו: עלבונני מחול לך, לך ופייס את חברך. הכא נמי, כאן - בעבירות שבין אדם למקום, כאן - בעבירות שבין אדם לחבירו". ראו דברינו נשיאת פנים בפרשת נשא. אבל אין ספק שהמדרש שלפנינו הוא החרף מכולם! יש משהו "לא בסדר" (לא פייר) בעצם הדבר שקודם אדם חוטא ואח"כ מתפלל, נותן צדקה ואפילו עושה תשובה והחטא כאילו לא היה! ראו גמרא יומא פו ע"ב שתשובה היא כמו אדם שמחזיר את גרושתו לאחר שנשאה לאיש אחר, שזה איסור בתורה. ואולי זו גם הסיבה לבכיו של רבי במעשה של אלעזר בן דורדיא במסכת עבודה זרה יז ע"א: "בכה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת. ואמר רבי: לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן, אלא שקורין אותן רב". ראו הסיפור במלואו שם. ראו גם בבא קמא נ ע"א: "אמר ר' חנינא: כל האומר הקב"ה ותן הוא - יותרו חייו, שנאמר: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט".

⁷ שמעתי לראשונה מפרופ' ישראל יובל את הרעיון שביהדות, ימי הדין שבמעגל השנה: ראש השנה ויום הכיפורים, הם תחליף או הקלה של יום הדין באחרית הימים (אח"כ מצאתי שכבר הגה רעיון זה פרנץ רוזנצווייג). יש כפרה ותיקון לחטאים במעגל השנה

מהו "נעימות בימינך נצח"? אמר ר' אבין: זה הדס ולולב וערבה שהן נעימות, והן ניטלין בימין.⁸ ואמרי רבנן: לולב בימין ואתרוג בשמאל, מה טעם? "נעימות בימינך נצח" - במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין.⁹ בנוהג שבעולם הנדייסין רצין באיפרכוס,¹⁰ מי נוטל ובא? מי שהוא נוצח. כך בראש השנה באין כל באי עולם ועוברין לפניו כבני מרון, ואף ישראל עוברין לפניו עם כל באי עולם. ושרי אומות העולם אומרים אנו נצחנו וזכינו בדין, ואין אדם יודע מי נצח, אם ישראל נוצחים, או אומות העולם. עבר ראש השנה וכל ישראל באים ביום הכיפורים ומתענים בו, ולובשים בגדים לבנים ונאים. עבר יום הכיפורים ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם אומות העולם.¹¹ כיון שהגיע יום טוב הראשון של חג, וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולביהם בימנים, ואתרוגיהם בשמאלם, מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין.¹²

וכיון שהגיע יום הושענא רבה, נוטלין ערבי נחל ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח. שכן שנו רבותינו: "בכל יום היו מקיפין את המזבח, ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא, וביום השביעי היו מקיפין שבע פעמים".¹³ וכן מפורש על ידי דוד מלך ישראל, שנאמר: "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'" (תהלים כו ו). ומיד מלאכי השרת שמחים ואומרים: נצחו ישראל נצחו ישראל, "וגם נצח ישראל לא ישקר" ולא ינחם (שמואל א טו כט). הוא שאמר דוד: אם תתקיימו מצות לולב שנקרא נעים ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה, הרי הוא מודיע לכם אורחות חיים. וכן הוא אומר: "תודיעני אורח חיים" - בראש השנה וביום הכפורים. "בשובע שמחות" - בסוכות. "את פניך" - במצות ראייה, שנאמר: "יראה כל זכורך את פני ה'" (דברים טז טז).¹⁴ "נעימות בימינך" - באגודת לולב שנקראה נעימות ונוטלין ביד ימין. "נצח" - הריני מבשרך שנצחת לאומות העולם בדין, שנאמר: "וגם נצח ישראל לא ישקר".

ולא בקץ הימים. אפשר שרעיון זה טמון כבר במדרשים, בפרט בקטע המדרש הנ"ל המזכיר את יום הדין בעולם הזה ובעולם הבא. ואפשר שזה פשוט כל עוד אדם חי בעולם הזה.

⁸ והם גם שבע במספר: לולב 1, אתרוג 1, הדס 3 ענפים, ערבה 2, סה"כ 7. בהמשך המדרש חוזר המספר שבע מספר פעמים. ⁹ "באין" ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "ביין". Bayin או Bayon היא מילה ביוונית שפירושה ענף הדקל שמניפים המנצחים בקרב. וגם מזכירה בצליל את המילה ימין או בימין

¹⁰ מתחרים בזירה - במרצ'י סוסים. בובר מגיה כאן היפודרם במקום אפרכוס.

¹¹ לא די לנו ראש השנה, גם יום הכיפורים אינו מוכיח מי ניצח! מה שמוכיח על התשובה והמחילה, הוא מה שהאדם עושה יום אחרי יום הכיפורים. ראו במקבילה ויקרא רבה ל ז: "... משל למדינה שחייבת ליפס למלך והלך המלך לגבותה. בתוך עשרה מילין יצאו גדולי המדינה וקלסוהו - התיר להם שליש מדמוסא שלהם. בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה וקלסוהו - התיר להם עוד שליש. כיון שנכנס למדינה, יצאו כל בני המדינה אנשים ונשים וטף וקלסוהו והתיר להם הכל. אמר להון המלך: מה שהלך הלך, מכאן נחל החשבון. כך בערב ראש השנה גדולי הדור מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. ומראש השנה ועד יום הכפורים היחידים מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. וביום הכפורים כולן מתעניין אנשים ונשים וטף והקב"ה אומר להם לישראל: מה שהלך - הלך, מכאן ואילך נחל החשבון. ומיום הכפורים עד החג כל ישראל עסוקין במצות זה עוסק בסוכתו וזה בלולבו וביום טוב הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן לשמו של הקב"ה ואומר להם: מה שהלך - הלך, מכאן נחל החשבון. לפיכך משה מזהיר לישראל: ולקחתם לכם ביום הראשון. סוכות נקרא "ראשון". ראו דברינו מכילת לכפות ומכסה לסוכות וכן ימים של חסד.

¹² ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "אמרו ישראל לפני הקב"ה: רבש"ע, תודיעני אורח חיים". אמר להם הקב"ה: הרי לכם עשרת ימים של תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים. "שובע שמחות את פניך" ... אלו שבע מצוות שבחג: ד' מינין שבלולב, וסוכה, חגיגה ושמחה. מהו "נעימות בימינך נצח"? אמר ר' אבין: זה לולב. כמי שהוא נוצח ונוטל ביין. משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ואין אנו יודעים מי הוא נצוח (מי המנצח), אלא מי שנוטל ביין בידו, אנו יודעים שהוא הנצוח. כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה בראש השנה ואין אנו יודעים מי נצח. אלא במה שישראל יוצאים מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידם אנו יודעים שישראל הם הנצחים. לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם "ולקחתם לכם ביום הראשון". וכן הוא, בפסיקתא דרב כהנא פסקא כח "ולקחתם לכם". ולעניין העימות עם אומות העולם - למה לא מספיק שנצחנו בכך שיצאנו זכאים בדין? מה בכלל עניין אומות העולם כאן, ומה פשר נצחונם? מדוע זה משחק סכום אפס בין ישראל לאומות העולם? יישארו הם בימי חגיגה ואידם, ועם ישראל בימיו חגיו ומועדיו? אפשר כמובן לתת לזה פירוש היסטורי/לאומי הקשור לרדיפות וגזרות דת שפגעו ופגמו דווקא בחגים, אבל אפשר גם לתת פירוש דתי/מוסרי. במקומות רבים מסמלים אומות העולם את הצד המקטרג על ישראל, בנביאים ובמדרשים: אינכם עומדים אפילו בסטנדרט של הגויים, או: מה אתם טובים מן הגויים? ראו קבוצת המדרשים של "מה נשתנו אלו מאלו" אשר שוזרת את כל ההיסטוריה של עם ישראל, החל מיציאת מצרים (פסיקתא רבתי טו החודש), דרך מתן תורה (שיר השירים רבה ב כשושנה בין החוחים), המשך בימים נוראים ויקרא רבה כא ד: "לפי ששרי אומות העולם באין ומקטרגים על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו: רבש"ע, אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים! מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אינן יורדין לגיהנם?", וכלה במדרשים העוסקים בעתיד לבוא (מדרש תהלים טו ועוד) ורבים אחרים. ראו עוד, בפרט לגבי חג הסוכות, הקשר עם אומות העולם, במסכת עבודה זרה דף ג ע"א, וזה נושא מיוחד שצריכים פעם לדון בו בנפרד ובהרחבה ואכמ"ל

¹³ סוכה פרק ד משנה ה'. ובגמרא, מה ע"א. ובירושלמי פרק ד דף נד: "מקיפין את המזבח שבע פעמים, אמר רבי אחא זכר ליריחו".

¹⁴ הדרשן שוודאי ידע שלאחר חורבן הבית אין עוד מצוות ראייה, אפשר שהוא מתכוון להתכנסות כל הקהל בבית הכנסת, כולל מהכפרים הסמוכים, לעיר המחוץ, לחגוג את החג בקהל רב, ובפרט בצפיפות של נטילת הלולב ונענועיו בהלל ובהושענות, וחיטוי הערבות - מעין זכר למקדש.

דבר אחר: "שובע שמחות את פניך" - אל תקרי שובע אלא שבע, כנגד שבעה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (ויקרא כג מ). ואלו הן: סוכה ולולב וערבה הדס ואתרוג וניסוך המים ושמחת בית השואבה.¹⁵ ואם עושין כן, השם מנעים להן ומנצחן בימינו בדין. דבר אחר, "תודיעני אורח חיים" - זו תורה, שנאמר: "עץ חיים היא למחזיקים בה" (משלי ג יח). "שובע שמחות" - מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים.¹⁶ ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר: "את פניך נעימות בימיך" - בעולם הזה. "נצח" - בעולם הבא.

חג שמח

ונעימות בימינו נצח

מחלקי המים

¹⁵ ובמקבילה (במקור?) בויקרא רבה ובפסיקתא (הערה 12) הנוסח הוא: "שובע שמחות את פניך ... אלו שבע מצוות שבחג: ד' מינין שבלולב, וסוכה, חגיגה ושמחה". מוזר שהמדרש שלפנינו הוציא את חגיגה (קרבת חגיגה) ושמחה שהן מצוות דאורייתא והכניס את ניסוך המים (הלכה למשה מסיני, רמז מן התורה) ושמחת בית השואבה (מצוה מדרבנן). אולי משום ששתי מצוות אלה מיוחדות לחג הסוכות, בעוד שחגיגה ושמחה שייכות בכל שלשת הרגלים. ואולי לפי הכלל: "חומר בדברי סופרים מדברי תורה" (סנהדרין פרק יא משנה ג), או הכלל: "הללו דברי תורה, ואין דברי תורה צריכין חיזוק, הללו דברי סופרים - ודברי סופרים צריכין חיזוק" (ראש השנה יט ע"א ורבים). והמאיר עינינו יבורך

¹⁶ ובמקבילה בויקרא רבה ל ב: "שובע שמחות שבענו בחמשה שמחות מקרא משנה תלמוד תוספתא ואגדות". ובילקוט שמעוני תהילים רמז תרע: "שובע שמחות את פניך", אל תקרי שובע שמחות אלא שבע ... תורה, נביאים, וכתובים, משנה, תוספתא, גמרא, אגדה". בכל מקרה, אגדה ומדרש (שוחר טוב) נאים הם חלק משמחת החג!